

Blanca Nadal Collell (1915-2013).

La primera dona flabiolaire en una cobla

JAUME NONELL JUNCOSA

Blanca Nadal Collell (1915-2013). The first flabiol woman player in a cobla

La presència de les dones com a intèrprets en les cobles durant el segle que va des de 1875 a 1975 és extremament reduïda, ínfima, comparada amb la dels homes. Fins ara, en aquests cent anys només s'han pogut referenciar tres dones flabiolaïres i una de quarta, Marta Rigau, tenora cap el 1884, sobre la qual, però, no disposem de cap document que ho avaluï. Filla del músic Joaquim Nadal, d'Arbúcies, l'avi i els oncles de Blanca també tocaven en cobles orquestra. De la seva vida musical, però, no hi ha gaire informació: una esgarriada notícia en un diari, els seus antecedents familiars, que va formar part de La Principal, de Girona, (1933), que va ser sòcia del Sindicat de Músics i que el seu tamborí es conserva en un museu. Amb tot, té el mèrit de ser la primera dona flabiolaire que va tocar en una cobla –que s'hagi pogut documentar–, potser compartint el mèrit per qüestió de mesos amb Genoveva Riba, que tocava el mateix instrument a la cobla-orquestra Nova Barcelona.

Paraules clau: Blanca Nadal, flabiolaire, cobla, Arbúcies, Baix Montseny.

The presence of women as players in the cobles during the century from 1875 to 1975 is extremely small, negligible, compared to that of men. So far, in these hundred years, only three flabiol (a Catalan woodwind musical instrument of the family known as fipple flutes) women players have been referenced, and a fourth one, Marta Rigau, a tenora (a Catalan double-reed aerophone instrument) player of around 1884, about whom, however, we do not have any documents to support it. Blanca was the daughter of the musician Joaquim Nadal, from Arbúcies, and her grandfather and uncles also played in orchestral cobles. However, there is not much information about her musical life: a scant news in a newspaper, her family background, some references to her as a part of La Principal, in Girona (1933), and as a member of the Musicians' Union and to her tambourine that has been preserved in a museum. Nonetheless, she has the merit of being the first female flabiol player to perform in a cobla –according to what has been documented–, perhaps sharing the credit for some months with Genoveva Riba, who played the same instrument in the Nova Barcelona cobla.

Keywords: Blanca Nadal, flabiol, cobla, tenora, Arbúcies, Baix Montseny

INTRODUCCIÓ

La presència d'una dona tocant sardanes en una cobla abans de 1976 era un fet que no arribava ni a la qualificació de circumstancial o anecdòtic. Era irrisori i insignificant. Un cop revisada tota la bibliografia existent sobre les cobles, consultades diferents hemeroteques i visitat el blog que manté des de fa anys Josep Loredó –en què hi ha fotografies i ressenyes de desenes de cobles de tots els temps i, per tant, de centenars de músics–, només s'han pogut localitzar quatre dones que haguessin format part d'alguna cobla.¹ La primera d'elles va ser Marta Rigau Poch (1864-1893), filla del cap de cobla i fiscornaire Joan Rigau Trill, Barretó (1841-1890), i germana del mític flabiolaire de la cobla Montgrins Pere Rigau (1868-1909), que va ser la protagonista d'una història, potser només una llegenda, segons la qual el seu pare, cap el 1884 o 1885, veient que la seva cobla passava per mals moments, la va fer entrar com a primera tenora per tal de donar un cop d'efecte i poder lluitar contra els seus eterns rivals de l'altra cobla torroellenca, La Lira. El recorregut musical de Marta Rigau va ser molt curt i finalitzà en casar-se, a l'abril de 1885, amb Sebastià Tauler. Aquesta història de Marta Rigau no es va saber fins al 1948, quan Martí Ruiloba la va publicar en l'article "Antología y semblanzas sardanistas" dins *Biblioteca Carnet del sardanista 1948*, volum I, pàg. 100 (Nonell, 2016:8). «El recurs de la filla va ser l'últim estirabot d'un home que encara s'identificava amb la capacitat de sorprendre i el poder carismàtic de l'artista romàntic. [...] Quantes dones de nissagues musicals empordaneses sabien tocar els instruments que els homes de la família interpretaven a plaça?» (Costal 2016:75).

Per trobar la resposta a aquesta pregunta, hauríem de situar-nos a la dècada de 1930, en què tornem a trobar dues dones en una cobla: Blanca Nadal i Genoveva Riba, aquesta a la cobla-orquestra Nova Barcelona, i a la de 1940, amb una altra, Joana Massalleras, a la cobla-orquestra Pep Ventura, de Figueres. Totes tres, flabiolaires amb uns curts recorreguts com a músiques de cobla. La següent intèrpret en una cobla no la trobem fins al 1976: Fina Dalmau (Manlleu, 1958), tible i contrabaix.² És a dir, quatre intèrprets de cobla en el segle que va des de 1875 –any de la mort de Pep Ventura i en què la cobla ja tenia una estructura com la que avui coneixem– fins a 1975. Una altra de les pioneres en els primers anys de 1980, Concepció Ramió –juntament amb Maria Antònia Pujol Subirà, també tenora–, va exposar tota la problemàtica que representava per a

1 [en línia], <<https://fotosformacionsmusicalsdecatalunya.blogspot.com/>> [Consulta: octubre 2022].

2 Projecte "Fer de músic", entrevista a Fina Dalmau [en línia], Museu de la Mediterrània <<https://www.youtube.com/watch?v=TUvqzXvKI84&t=7s>> [Consulta: octubre 2022].

elles el tocar en una cobla i per què no hi havia dones que ho fessin: «Fer-li fer música a la nena perquè és maco, i al nen perquè així podrà ser músic, encaminant-los a tots dos a partir d'aquestes premisses diferents, ha estat la gran causa més important per la qual la noia no s'ha pogut desenvolupar com a música, i per la qual ara [1984] no trobem músics-noies a les cobles, ni pràcticament enlloc (professionalment parlant). Potser ja és hora que les coses canviïn» (Ramió, 1984:11).

Veiem ara la biografia de Blanca Nadal, una desconeguda flabiolaire en una cobla de 1933, una pionera nascuda en una família de músics. La seva vida musical va ser molt breu i va acabar definitivament amb l'esclat de la guerra i la marxa a França poc després que hagués finalitzat el conflicte.

Blanca Nadal. (Foto Paquita Fontcuberta).

UNA NOTÍCIA SORPRENENT

De la vida musical de Blanca Nadal i de la seva trajectòria com a intèrpret, no en sabem pràcticament res fora d'una breu notícia apareguda al diari *L'Autonomista* (16-06-1933:2). Era la primera vegada que la premsa feia esment d'una dona que toqués en una cobla, i haurien de passar més de 40 anys perquè la notícia es repetís. El redactor, però, va equivocar el nom: no era Justa sinó Blanca Nadal:

La Principal. Ahir vàrem tenir el gust de saborejar [sic] una audició de sardanes a la Rambla, executades per dita orquestra, de la qual forma part el venerable compositor "Xaxu", i el professor senyor Guasch i realment varen ésser escoltades amb vertader gust i atenció pel públic que les aplaudí llargament.

La novetat d'aquesta cobla és que entre els músics hi ha una senyoreta, Justa [Blanca] Nadal, que forma part de la mateixa.

Les sardanes eren senzilles i melodioses.

Recordem que hi havia moltes formacions que es denominaven La Principal amb l'afegitó del nom de la població a la qual pertanyien per diferenciar-se les unes de les altres. La primera en anomenar-se així va ser la de la Bisbal, l'any 1888. En seguiren moltes d'altres, de Principals, com

les de Peralada, Santa Coloma de Farners, Palafrugell, Cassà de la Selva, etc. No és estrany, doncs, que el diari, editat a Girona, no especifiqués que la formació era d'aquesta capital. La Principal de Girona provenia de la cobla orquestra Xaxu, que el compositor escalenc Josep Vicens Juli, Xaxu (1870-1956), havia fundat tot just feia un any i en la qual tocava el contrabaix. Set dels components de la formació van plegar en acabar la temporada 1932-1933 i només hi van restar Joaquim Nadal, Sebastià Prat i l'avi Xaxu, que la van rebatejar com La Principal i van completar la plantilla amb Blanca i Gumersind Nadal, Miquel Jou, Sixte Nonell, Joan Clapés, Salvador Ballada, Francesc Guasch³ i Josep Aguiló.⁴

És possible que Joaquim Nadal tingués un pes important en aquesta reestructuració tan àmplia de la cobla, ja que Josep Vicens, Xaxu, tenia llavors 63 anys i es trobava en la seva darrera etapa com a músic en actiu, havia passat de tocar la tenora a tocar el contrabaix i, de fet, aquesta seria la seva última formació. Així, Nadal hi faria entrar el seu germà Gumersind i la seva filla Blanca, que llavors tenia 17 anys i que uns mesos abans, concretament el 17 de juny de 1932, s'havia inscrit com a sòcia al Sindicat de Músics. No hi ha constància de quina era la seva formació musical –fora de la que hagués pogut rebre del seu entorn familiar– ni de quin instrument tocava a la cobla, però segurament era el flabiol, atès que després de la mort de Blanca, els seus familiars van cedir el seu tamborí al Museu de la Música de Ceret.

Sembla lògic, doncs, que la notícia de *L'Autonomista* remarqués la presència d'una dona en una cobla, ja que es tractava d'un fet inusual. Mai abans, si exceptuem el cas no documentat de Marta Rigau, s'havia vist una noia tocant sardanes a la plaça al costat dels seus companys músics, tots homes. Era la primera vegada que se'n feia esment en una publicació escrita, però també cal tenir en compte que a Catalunya, abans de 1931, les referències de la presència femenina en una orquestra o orquestrina de ball, no només en una cobla, eren molt escasses. Sabem que Blanca tocava a La Principal quan aquesta actuava com a cobla, però no hi ha constància de si també ho feia quan la formació es transformava en orquestra o orquestrina.

3 Francesc Guasch Poudevida, de Sant Hilari Sacalm, era germà del compositor Enric Guasch Poudevida i oncle d'Elvira Guasch Font (1907-1990), mestra, liderista i compositora de sardanes.

4 Dades incloses en el "Registro de socios y sus agrupaciones" del Sindicat de Músics conservat a Musicat, Associació Professional de Músics de Catalunya, a Girona, i també del *Diari de Girona* (19-03-1933:3). Josep Aguiló de Blasco (1888-1958), instrumentista de cornetí, es va fer famós per la seva sardana *Cel rogent*.

La primera actuació de La Principal, que s'anunciava com a cobla orquestra orquestrina, a la ciutat de Girona va tenir lloc el 15 de juny de 1933 amb motiu de l'arribada de la XV Volta Ciclista a Catalunya. Tres dies més tard, va tocar sardanes a la Rambla costejades pels republicans gironins, contents perquè Manuel Azaña formà de nou govern després d'una crisi que havia fet trontollar el projecte republicà i «d'acord amb els sentiments liberals i per la cordialitat republicana». El programa estava format per sardanes de Josep Saderra, dues; Josep Cantó; Josep Vicens, *Xaxu*; Pere Mercader i Josep Estela.⁵ Blanca Nadal, el seu pare i el mateix Xaxu es van desvincular de La Principal en acabar la temporada 1933-1934. Cal suposar que Joaquim Nadal va continuar fent de músic en una altra cobla orquestra, ja que aquesta era la seva professió. Tampoc se sap si Blanca el va acompanyar i va seguir fent de músic, com tampoc hi ha constància d'on van viure els Nadal en temps de guerra.

Cobla Els Serafins del Baix Montseny, ca. 1902. A dalt i d'esquerra a dreta: Joaquim Nadal (contrabaix), Mateu Nadal (cornet) i Gumersind Nadal (cornet). A baix: primer a l'esquerra, Francesc Riumalló (flabiol), i tercer a l'esquerra, Francesc Vilaró. (Fons Joan Illa. Arxiu Municipal d'Arbúcies. 0401).

⁵ *L'Autonomista* (17-06-1933:2).

ORÍGENS I ANTECEDENTS MUSICALS

Fem ara un incís en aquest punt de la biografia de Blanca per veure quins eren els seus orígens i la seva pertinença a una antiga nissaga musical d'Arbúcies. La primera notícia de l'existència de la família de músics Nadal la va donar Rafael Vilà (1981:14):

La família musical de "Cal Castanyer" vivia al barri del Castell, vora la Placeta de Can Jombo. El pare, en Nyero i el Burot havien fet llur primera lluita artística amb els Serafins del Baix Montseny, tocant-hi, respectivament, el contrabaix, el trombó i el cornetí. Quan va dissoldre's aquella agrupació, van ingressar a la "Principal d'Arbúcies", juntament amb en Planot, el germà segon, que hi tocava el fiscorn amb força gràcia. Eren tots gent de bona llei, pobres de solemnitat, però sempre disposats a la barrila. A més de la seva activitat artística, cada un tenia, de reserva, una professió artesana per a ajudar-se: el vell, en Nyero i el Burot treballaven al bosc o a la vinya; en Planot era espardenyer.

Ni Vilà ni Daniel Martí en els seus treballs posteriors de 1999 i 2000 sobre la música a Arbúcies van posar noms i cognoms als membres de cal Castanyer. Ara sabem que l'avi Castanyer era Mateu Nadal Matas (Arbúcies, 1848-1912), espardenyer, cabrer o llaurador segons les diferents fonts consultades. Es va casar el 1871 amb Maria Riera Bech (Arbúcies, 1849 - ?) i van tenir nou fills, dels quals els cinc primers van morir de petits. Els altres quatre van ser: Joaquim (1882), Gumersind (1885), Josep (1888) i Francesc (1892). Segons Vilà, Mateu Nadal era instrumentista de contrabaix i el fill gran Joaquim, en *Nyero*, tocava el trombó. Però, per les dades que facilita dels altres dos germans i les que hem pogut contrastar, Vilà capgira l'ordre dels germans. El segon germà seria Gumersind, en *Burot*, cornetí, i el tercer, Josep, en *Planot*, fiscornaire i sabater. L'altre fill, Francesc, no consta que fos músic.

Sempre segons Vilà, Mateu Nadal i els seus fills Joaquim i Gumersind haurien format part dels Serafins del Baix Montseny, cobla creada a finals del segle XIX que el 26 d'abril de 1908 va participar, juntament amb nou cobles més, en un lluit Homenatge als Mestres Compositors de Sardanes que es va celebrar a Barcelona. Tenien com a director Francesc Vilaró Carbonell (Palafrugell, 1885 - Granollers, 1966), que havia arribat a Arbúcies cap el 1904. Allà, va ser organista de la parròquia i va donar un gran impuls a la vida musical de la localitat. Més tard es traslladà a Granollers, on va seguir exercint activament la seva professió de músic. A principis del segle XX, es va formar una altra cobla a Arbúcies per fer la competència als Serafins que va adoptar de nom La Rebrotada, coneguda popularment com la cobla dels Castanyers. El director de la nova formació era Enric Guasch Poudevida (Sant Hilari Sacalm, 1880 - Girona, 1939), un

Principal de Santa Coloma de Farners (1919), a la Unió Arbucienca (1921), a la Moderna Roviras de Bordils (1923), a La Principal de Tordera (1927) i a L'Arbucienca (1929-1931). El seu germà Josep, fiscorn i viola, que també era sabater, va anar a viure a Girona i va tocar a les cobles orquestra Figueras i Els Gironins, de Girona (1919), La Principal de Bordils (1925), Popular Gironina (1927), La Principal de Tordera (1927) i Iris, de Salt (1931). L'altre germà, Gumersind, cornetí, que s'havia quedat viudo cap el 1924, també s'establí a Girona i va tocar a la Popular Gironina (1926).⁶ Veiem, doncs, que Blanca Nadal, nascuda el 1915, va viure de ben petita en un ambient musical familiar amb el pare i dos oncles que tocaven en diferents cobles orquestra en un continu carrusel de canvis que encara seguirien el 1932, quan el popular compositor escalenc Josep Vicens va formar la cobla Xaxu a Girona i Joaquim Nadal s'hi va incorporar. Aquest, la seva esposa Joaquina i la seva filla Blanca van deixar Arbúcies i es van instal·lar a Girona.⁷ L'estada a la Xaxu, denominada després La Principal, s'ha explicat al capítol anterior

Cobla L'Arbucienca, 1930. A dalt i segon a la dreta: Joaquim Nadal (fiscorn).
Foto Lux (Girona). Fons Josep Maria Iglésias. Arxiu Municipal d'Arbúcies. BUC 053-0026.

- 6 Dades extretes de <https://fotosformacionsmusicalsdecatalunya.blogspot.com/> [consulta: 14-08-2022], del Butlletí del Sindicat d'Orquestres de la Província de Girona, núm. 1, agost de 1920, del "Registro de socios y sus agrupaciones" del Sindicat de Músics i del *Diccionari de cobles*.
- 7 Arxiu Municipal d'Arbúcies. Apèndix de 1933 al padró municipal.

EL FINAL D'UNA CURTA VIDA MUSICAL

Després de la sortida el 1934 de Joaquim i Blanca Nadal de La Principal, se'n perd la pista fins que el 1940 els trobem empadronats a Arbúcies, al carrer Calvo Sotelo (actual Sorrall), 55, 3r. Allà hi vivien el matrimoni i la seva filla, i Montserrat Estruch Julien, una criada de Vilajuïga. Però mare i filla ja no apareixen en el següent padró, el de 1945, i a Arbúcies solament hi van seguir vivint Joaquim, la seva criada i un possible cosí d'aquesta.⁸

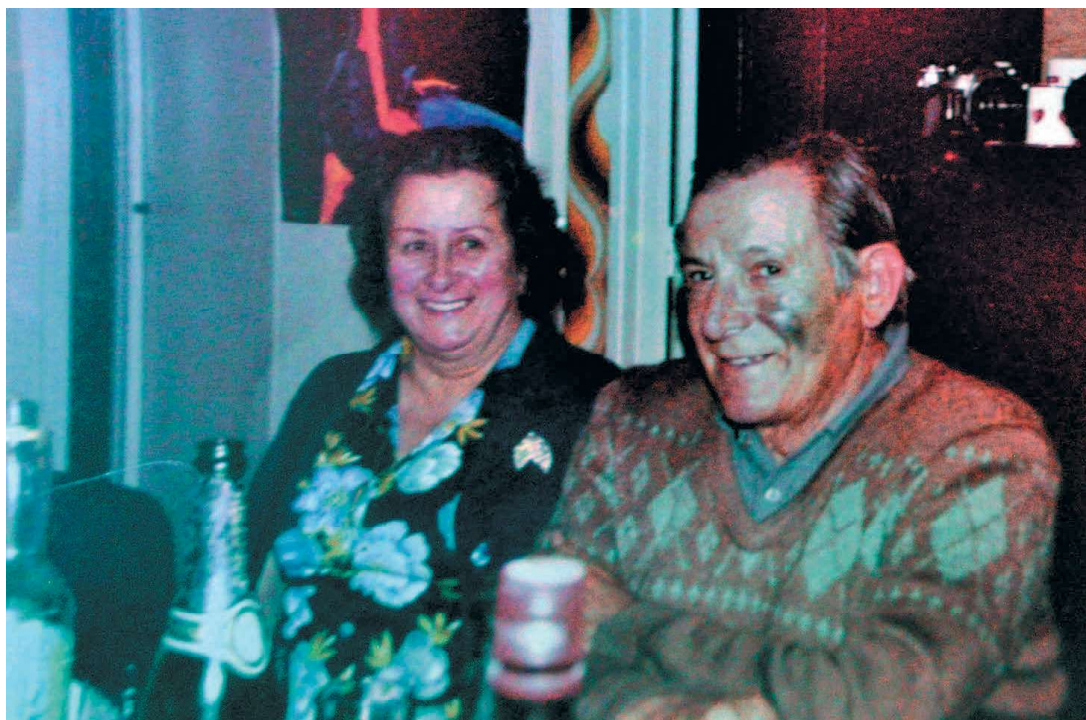
Joaquima i Blanca, sense que se'n sàpiguen els motius, van marxar a finals de 1940 o principis de 1941 a Perpinyà, on Blanca es va casar amb Àngel Moix Victoria el 8 de març de 1941 i no van tenir fills. Aquest havia nascut a Palafrugell el 1913 en el si d'una família molt àmplia i complicada.⁹ Quan tenia 16 anys va fugir de la Casa de Misericòrdia, de Girona, on estava acollit,¹⁰ i segons el testimoni de la seva neboda Montserrat Victoria¹¹ més endavant va estar ingressat al camp de refugiats d'Argelers, per la qual cosa, anys més tard, el Govern espanyol el va reconèixer com a mutilat de guerra permanent per la Llei 35/1980 de 26 de juny. Sembla ser que Àngel treballava en un taller de sastreria a Perpinyà i que Blanca feia d'infermera a l'hospital, on degué conèixer el seu futur marit. Els testimonis familiars creuen possible que toqués el piano i en donés classes sense que puguin precisar on ni quan.

8 Arxiu Municipal d'Arbúcies. Padrons d'habitants de 1936, 1940 i 1945 i les rectificacions del padró de 1940.

9 Era el cinquè dels sis fills d'Enric Moix Martínez (Barcelona, 1881 – ca. 1918) i Júlia Victoria Florentina (1885 - ?), que va néixer a l'Hospici de Girona, filla de pares desconeguts, on li van assignar el cognom Testart que gairebé mai apareix en els documents posteriors dels seus descendents, en els quals habitualment hi consta Victoria com a segon cognom. Mort Enric, la Júlia Victoria Florentina encara va tenir tres fills més amb altres homes, dos d'ells van portar els cognoms Victoria Florentina i el tercer, Florentina Victoria. La família Moix-Victoria va viure en diferents indrets de les comarques gironines, i a les partides de bateig dels fills són «transeüntes» o «vagabundos», excepte quan Enric Moix va viure a Palafrugell, que hi figura com a pescador o «paraigüero».

10 *Boletín Oficial de la Provincia de Gerona* (16-01-1930:1).

11 Conversa amb Montserrat Victoria Palacio el 4 d'agost de 2022, a la seva casa de Ceret, qui ens ha facilitat molta informació sobre l'estada de Blanca Nadal a França.

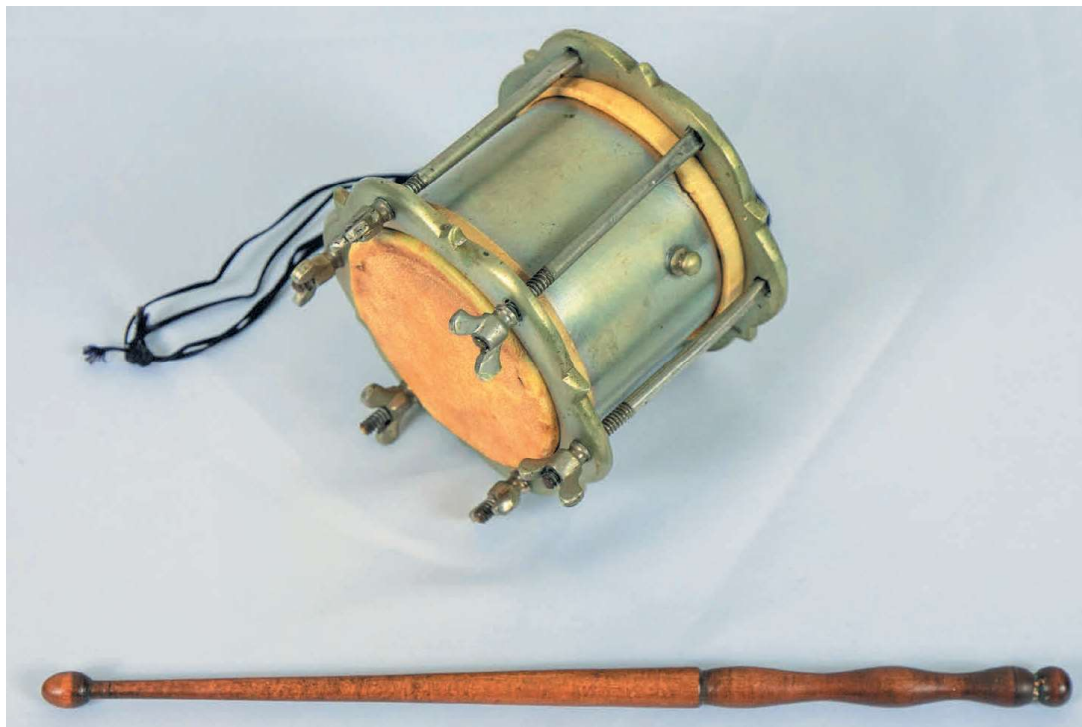

Blanca Nadal i el seu marit Àngel Moix. Col·lecció particular Montserrat Victoria

Cap el 1954 o 1955, Àngel, Blanca i Joaquina van anar a viure a Belpech, un petit poble al departament de l'Aude de la regió de Llanguedoc-Rosselló, en el districte de Carcassona. Vivien en una casa una mica separada del poble encarregant-se d'una propietat dedicada al cultiu de pomeres. Quan l'Àngel es va jubilar, la família es va traslladar a Sant Joan Pla-de-corts, a prop de Ceret. Primer van viure en una casa separada del poble, però més tard ho van fer en un pis situat a l'avinguda de les Alberes, a sobre d'una carnisseria a tocar de l'ajuntament. Àngel Moix va morir el 31 d'octubre de 1986 i la mare de Blanca, Joaquina Collell, el 16 de març de 1991. Des que van sortir d'Arbúcies, mare i filla sempre van estar juntes. Joaquina tenia un caràcter fort i, segons explica Montserrat Victoria, «la Blanca no podia fer el que volia».

Blanca, que tenia 75 anys quan va morir la seva mare, anà a viure a Ceret per estar més a prop del seu cunyat Felip Victoria, el germà petit per part de mare del seu marit Àngel, amb qui sempre havia tingut una bona relació. Felip també havia viscut un temps a Belpech. Els darrers anys de la vida de la *tante Blanche* –com l'anomena la seva neboda– es van veure enterbolits per les males pràctiques d'una veïna que la “cuidava” fins que va anar a una residència de gent gran a Ceret, on va morir el 7 de novembre de 2013 als 97 anys.

El seu pare, Joaquim Nadal, *Nyero*, després que la seva esposa i la filla marxessin a França, ja no es va moure d'Arbúcies i va seguir fent de músic a la cobla orquestra Trébol, fundada el 1941 en aquesta mateixa localitat, on va morir el 7 de gener de 1970.

El tamborí i la baqueta de Blanca Nadal. Jean-Luc Respaut. Museu de la Música de Ceret.

CONCLUSIONS

Blanca Nadal té el mèrit de ser la primera dona de qui hi ha constància documental fiable que va tocar en una cobla. Nascuda en el si d'una família de músics, quan tot just començava a fer de músic, la guerra va estroncar la seva vida musical, que va ser, doncs, molt breu, extremament curta. L'incipient moviment que havia començat amb l'arribada de la Segona República el 1931 i que, entre moltes altres coses, havia propiciat la incorporació de la dona a les cobles i a les formacions que feien ball –cobles orquestra, orquestrines, conjunts– no va tenir continuïtat fins a l'arribada de la democràcia, després de la mort del general Franco l'any 1975.

AGRAÏMENTS

A Montserrat i Carme Victoria, Jean-Claude Havart, Oriol Lluís Gual (Museu de la Música) i Martí Vila-Pasola, tots de Ceret; Rosa Maria Oms, de Sant Joan Pla-de-corts, i Pascal Egret, de Perpinyà, per la seva ajuda a l'hora de

localitzar els familiars de Blanca Nadal i la documentació de la seva vida a França. A Gemma Font, de l'Arxiu Municipal d'Arbúcies, i Paquita Téllez, de l'Arxiu Municipal de Palafrugell, per la seva gran professionalitat. A Josep Loredó, pels seus coneixements de la història de les cobles orquestra plasmat al seu blog. A Maria Antònia Pujol Subirà, tenora ja l'any 1980, pels seus consells sempre indispensables quan es parla de la dona i la cobla. A Núria Sàbat, pel seu assessorament lingüístic. A Carme Lamarca per la traducció del resum a l'anglès. A Marta Ramírez pels seus consells sobre genealògica i l'elaboració de l'arbre genealògic resumit de Blanca Nadal.

ARXIU CONSULTATS

Arxiu Municipal d'Arbúcies, Arxiu Municipal de Palafrugell, Arxiu Diocesà de Girona (a arxiuadg.org), Musicat, Associació Professional de Músics de Catalunya, a Girona, i registres civils d'Arbúcies, Palafrugell, Perpinyà, Ceret i Sant Joan Pla-de-corts.

BIBLIOGRAFIA

- BRUGUÉS I AGUSTÍ, LL. (1998), *La música a la ciutat de Girona (1895-1995)*, Tesi doctoral [en línia], Universitat de Girona. Departament de Pedagogia, <<https://www.tdx.cat/handle/10803/7991>>, [Consulta: diverses dates de 2022].
- COSTAL, A. (2016), "Les primeres de la cobla. Una petita Nannerl Mozart empordanesa que va ser exhibida pel pare i va haver de rivalitzar amb el germà", *Revista de Girona*, núm. 300, pàg. 75.
- MARTÍ, D. (1999), "La música i Arbúcies (I)", *Revista municipal Perxada* 2a època, núm. 17, tardor.
- , (1999-2000) "La música i Arbúcies (II)", *Revista municipal Perxada* 2a època, núm. 18, hivern.
- , (2000) "La música i Arbúcies (III)", *Revista municipal Perxada* 2a època, núm. 19, primavera.
- NONELL, J. (2016), "Els Montgrins, 1884?", *Revista SOM*, núm. 328, juny, pàg. 7-13.
- PUERTO, J. (2007), *Diccionari de cobles. Del segle XIV al XXI*, Besalú: GISC/GARONUNA.
- RAMIÓ, C. (1984), "La dona i la cobla", *Revista SOM*, núm. 55-56, novembre-desembre, pàg. 11.
- VILÀ, R. (1981), "Els Castanyers. Una quasi institució", *Revista municipal Perxada*, núm. 20, agost, pàg. 14.